De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literaire opvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap

C.J. van Rees en G.J. Dorleijn

bron

C.J. van Rees en G.J. Dorleijn, *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literaire opvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap*. Stichting Literatuurwetenschap, Den Haag 1993.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/rees001impa01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

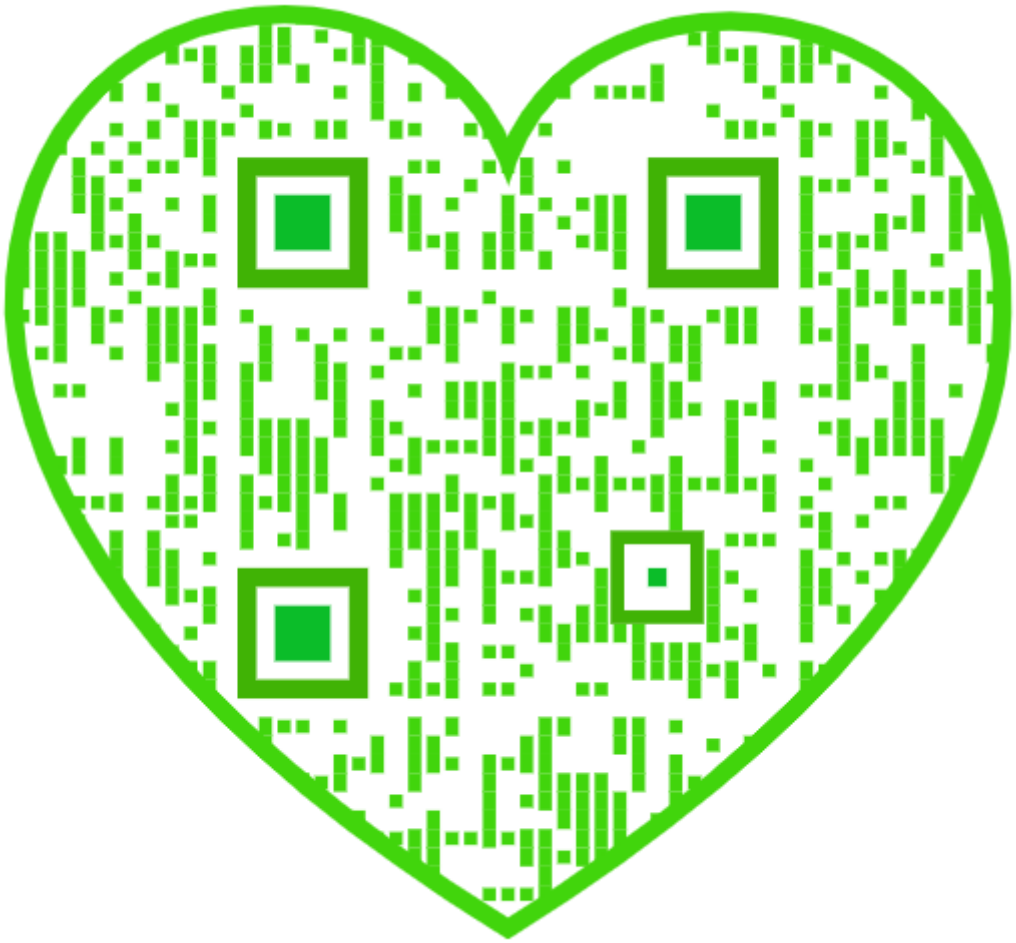

0. Vooraf

Het aandachtsgebied Literatuuropvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap wil het literatuurwetenschappelijk onderzoek in Nederland stimuleren. In een in de herfst van 1992 gehouden verkenning is gebleken hoe omvangrijk en divers het onderzoek naar literatuuropvattingen aan Nederlandse universiteiten is. Classici, mediaevisten, renaissancisten, dix-huitiémisten en onderzoekers op het gebied van de 19e- en 20e-eeuwse letterkunde houden zich met literatuuropvattingen bezig, waarbij ieder eigen accenten legt en specifieke benaderingen kiest. Daarnaast is er nog belangrijk intercultureel poëticaal onderzoek.

Over deze verkenning is op het Symposium van de Stichting, op 19 december 1992 te Utrecht gehouden, gerapporteerd. Het geschetste beeld was gevarieerd; niettemin leek zich een kristallisatiepunt van vernieuwing aan te dienen: de impact van literatuuropvattingen op de deelnemers in het literaire veld, met name in processen van beeldvorming. Het onderzoekskader daarvan was echter conceptueel nog onvoldoende uitgewerkt. In de algemene slotdiscussie van het symposium kon als conclusie worden getrokken dat een nadere toespitsing op de institutionele inkadering van literatuuropvattingen, c.q. aandacht voor literatuuropvattingen als ideologische, maatschappelijk gebonden standpunten gewenst was.

In het onderhavige voorstel voor een aandachtsgebied literatuuropvattingen is gepoogd deze weg in te slaan. Daarbij is niet een globale noemer gezocht waar zo veel mogelijk van het huidige, gevarieerde onderzoek kan worden ondergebracht; bij de hier gepresenteerde benadering is concentratie naar object en methode nagestreefd. Betoogd zal worden dat wanneer twee onderzoeksbenaderingen worden geïntegreerd, een belangrijke winst zal kunnen worden geboekt. Voor de ordening van het complex aan denkbeelden over literatuur dat de afgelopen millennia is ontwikkeld en dat niemand in alle details kan overzien, staan globaal twee benaderingen ter beschikking:

1. *De reconstructie-benadering*. Deze is gericht op het reconstrueren en systematiseren van de denkbeelden over literatuur die een (groep) schrijver(s) of een samenleving op een bepaald moment huldigt.

2. *De institutionele benadering van het literaire veld* (als onderdeel van het culturele veld). Deze gaat uit van de aanname dat de specifieke aard die aan literatuur en kunst wordt toegekend de resultante is van de interactie tussen (literaire) instituties die het literaire veld vormen. Binnen deze benadering stellen onderzoekers zich tot taak rekenschap te geven van de verrichtingen van de diverse instituties en personen die in onderlinge wisselwerking betrokken zijn bij de materiële en symbolische produktie en verspreiding van (literaire) werken.

Naar onze overtuiging zullen projecten die onder het nieuwe aandachtsgebied vallen in literatuurwetenschappelijk opzicht aanmerkelijke vooruitgang boeken, indien deze beide benaderingen als *complementair* worden gezien en als zodanig worden gehanteerd. Hierin is het wetenschappelijk belang van het aandachtsgebied gelegen.

1. Inleiding en begripsomschrijving

Vanaf het moment dat literatuur als eigensoortig maatschappelijk verschijnsel is onderkend, heeft men moeite gedaan er de aard van te doorgronden en de functie en waarde ervan te specificeren.[1] Al eeuwen zijn ook die beschouwingen over literatuur zelf object van reflectie geweest. In de westerse cultuur zijn van oudsher scholen (en universiteiten) de belangrijkste instituties waarin poëticaal erfgoed werd ontwikkeld en doorgegeven (vgl. Curtius 1948). In de literatuurgeschiedschrijving en vooral in de geschiedenis van de literatuurkritiek is gepoogd deze eeuwenlange zelfreflectie te systematiseren.[2]

Voor de term *literatuuropvatting* (het geheel aan ideeën over doel, functie, aard, middelen, effecten en ontstaan van literatuur) wordt ook vaak het begrip *poëtica* gebruikt, dat na een lange geschiedenis opnieuw gemunt werd.[3] Beschrijvingen van de 'poëtica's' van auteurs en critici bevatten een overzicht van wat die auteurs/critici over literatuur en haar functie etc. dachten.

Om de literatuurbeschouwing, dat wil zeggen het betoog van critici en van andere bij de produktie en verbreiding van literatuur betrokkenen, met vrucht te bestuderen, is een *metastandpunt* noodzakelijk. Alleen wanneer een onderzoeker zich buiten deelname aan het literaire veld houdt is hij in staat de juiste afstand te houden tot de normatieve vooronderstellingen over aard en functie van literatuur die binnen dat veld gemeengoed zijn. Juist omdat literatuuropvattingen naar moeilijk grijpbare fenomenen verwijzen is het voor de onderzoeker zaak de literatuuropvattingen als object te beschouwen dat beschreven moet worden of waarover hypotheses dienen te worden ontwikkeld en ze niet als min of meer betrouwbare instrumenten te zien die gebruikt kunnen worden om andere objecten, bijvoorbeeld teksten, te analyseren.

Het onderzoek binnen het nieuwe aandachtsgebied wil derhalve de ontwikkeling en het gebruik van literatuuropvattingen door deelnemers uit het literaire veld analyseren. Einddoel is het inzicht te vergroten in de - dikwijls strategische - rol die literatuuropvattingen vervullen en te verduidelijken hoe de perceptie van de eigenheid en kwaliteit van literaire werken gestuurd wordt door een combinatie van literatuuropvattingen en de respectievelijke posities die voor- en tegenstanders in het literaire veld in een gegeven periode bekleden. Complementair aan deze herkenbare vragen zijn in het nieuwe aandachtsgebied echter de volgende:

- Hoe kan men een literatuuropvatting reconstrueren?
- Hoe wordt er met een bepaalde literatuuropvatting gewerkt en door wie?
- Welke (strategische of andere) oogmerken streven gebruikers van een literatuuropvatting na?
- Op grond waarvan valt aan deelnemers aan een literair debat - of meer algemeen: aan het literaire bedrijf - een zelfde literatuuropvatting dan wel onderscheiden literatuuropvattingen toe te schrijven?

1 Vgl. recentelijk, vanuit een intercultureel perspectief, Earl Miner: *Comparative poetics; an intercultural essay on theories of literature*. Princeton (New Jersey), 1990: 13-16 en 213: 'poetics is literally inconceivable without the assumption of the autonomy of literature. That autonomy is presumed not only cognitively but also institutionally, socially.' (p. 213)

2 Zie voor de literatuurkritiek van de laatste drie eeuwen Wellek 1955. Op stapel staat de *Cambridge history of literary criticism*, waarin ook eerdere eeuwen aan bod komen (vgl. Kennedy 1989).

3 Zie voor een overzicht van de invulling van de term poëtica Van den Akker 1985.

- Welke effecten heeft het hanteren van een literatuuropvatting?

Een en ander impliceert een uitgangspunt voor het onderzoek waarin het onderzoeksobject uit het literaire veld bestaat, c.q. uit objecten die in het literaire veld gesitueerd zijn. In § 2 gaan we daar nader op in.

Ondertussen is het noodzakelijk het boven geïntroduceerde begrip literatuuropvatting preciezer te omschrijven. Onder een *literatuuropvatting* wordt verstaan een verzameling normatieve denkbeelden over de aard en functie van literatuur alsmede een verzameling definities van teksteigenschappen en literaire technieken (procédés), waardoor de tekst geacht wordt bepaalde effecten op de lezer te hebben.[4] De denkbeelden zijn niet (empirisch) getoetst en zijn in het algemeen ook niet geformuleerd om getoetst te worden. Overigens, 'niet getoetst' staat niet gelijk aan 'onwaar'; het is zeer wel denkbaar dat vanuit een nieuwe interdisciplinaire invalshoek - bijvoorbeeld in de (experimentele) context van de psychologie van het lezen - bepaalde 'literatuuropvattelijke' vragen in een breder kader zijn te situeren en tot empirisch onderzoekbare vragen zijn te herformuleren.[5] De deelnemers in het literaire veld gebruiken literatuuropvattingen om aan een literaire tekst eigenschappen en kwaliteit toe te kennen. Ze doen dat nu evenals eeuwen geleden.

Vooral literaire debatten zijn door de hele geschiedenis heen een interessante bron om literatuuropvattingen te leren kennen. Poëticale conflicten als die tussen Coornhert en Karel van Mander over het aandeel van bijvoorbeeld het mythologische in de dichtkunst, of die tussen de Egelantier en de Nederduytsche Academie zijn bij uitstek geschikt om hetgeen specifiek is aan literatuuropvattingen en het gebruik ervan op het spoor te komen: het gaat niet om ondubbelzinnige, descriptieve uitspraken, maar om normatieve denkbeelden die voor de deelnemers aan de debatten vaak een strategische rol spelen in een polemiek. Ook buiten direct-polemische situaties worden literatuuropvattingen gebruikt, bijvoorbeeld wanneer literatuurbeschouwers (commentatoren of critici) waardeoordelen vellen. Nu ligt het niet in de rede om de taal van de literatuurkritiek en van deelnemers aan poëticale debatten aan de voor wetenschap nu gebruikelijke methodologische criteria te meten. Aan de andere kant moet een literatuurwetenschapper vermijden om *poëticale* uitspraken als een theorie te gebruiken of zichzelf in een debat te mengen dat hij/zij geacht wordt als object te bestuderen. Zo kan de geleerde Bray het in zijn bespreking van *La formation de la*

4 Zie bijvoorbeeld Van Rees 1986. Oversteegen 1982 schetst ook een 'model' voor literatuuropvattingen met drie etages: doel/functie - aard - strategieën. Alleen zijn bij hem de strategieën in de primaire teksten van een auteur te vinden: het zijn in die teksten gerealiseerde verschijnselen die kenmerkend zouden zijn voor de literatuuropvatting van de schrijvers (de strategieën zijn dus ongeveer vergelijkbaar met Van den Akkers 'werkinterne impliciete poëtica'). De 'procédés' bij Van Rees zijn gelokaliseerd in het betoog van de auteur of criticus over de primaire tekst, waarin bepaalde technieken en teksteigenschappen worden onderscheiden die de waarde, de kwaliteit en de werking van de tekst zouden bepalen. Niettemin kan het primaire werk in zekere mate als bron dienen ten behoeve van de reconstructie van literatuuropvattingen.

5 Anders ligt het met 'niet-toetsbare' uitspraken: hieronder vallen metafysische, normatieve, analytische en - onder omstandigheden - hermeneutische beweringen. Hofstee (1980: 43-51) rangschikt deze soorten beweringen onder de 'onbeslisbare' uitspraken. Alleen hermeneutische (duidings-)uitspraken zijn niet per definitie als 'ontoetsbaar' te kwalificeren; alles hangt hier af van de intentie waarmee een spreker zijn duiding naar voren brengt, al of niet in het besef van de beperkte toepasbaarheid (niet-generaliseerbaarheid) ervan. Het normatieve dat we eerder benadrukten als kenmerkend voor literatuuropvattingen, sluit natuurlijk niet uit dat de ontwerper of gebruiker van een literatuuropvatting naast onbeslisbare ook toetsbare of nog niet getoetste beweringen kan doen.

doctrine classique niet nalaten bepaalde 17e-eeuwse deelnemers aan de toenmalige debatten gelijk te geven (Bray 1974 (1e druk 1927)) en beoordeelt Oversteegen in *Vorm of vent* uitspraken van sommige critici uit de onderzochte periode als 'aanvechtbaar' of 'weinig overtuigend', terwijl hij hun opponenten gelijk geeft. Anders dan onderzoekers kunnen critici en

andere deelnemers aan discussies over literaire kwesties volstaan met opvattingen te gebruiken; zij plegen uit te gaan van specifieke stellingnames over aard en functie van literatuur zonder deze stellingen in principe zelf te onderzoeken. In polemische discussies wordt soms wel het 'literatuuropvattelijk' karakter van de stellingname van de tegenstander boven water gebracht, maar daar worden dan weer andere normatieve denkbeelden tegenover geplaatst.

Zoals aangeduid, worden doorgaans de sleuteltermen 'literatuuropvatting', 'poëtica' en afgeleiden door elkaar gebruikt zonder duidelijke betekenisafbakening en kent de term 'poëtica' een grote mate van polysemie. Wij beperken ons hier, voor zover mogelijk, tot de hoofdterm uit het nieuwe aandachtsgebied: *literatuuropvattingen*, en wel in de bovenbedoelde zin.

Het onderzoek naar literatuuropvattingen is veelomvattend. Verbreding op termijn van de aandacht naar kunstopvattingen en, bijvoorbeeld, naar het beeldende kunstenveld als context van onderzoek is zeer wel denkbaar. Er moeten bij de opzet van het nieuwe aandachtsgebied echter zekere keuzes worden gemaakt. In dit voorstel ligt het accent op de rol van literatuuropvattingen in het literaire veld. Daarbij worden twee hoofdaccenten gelegd. 1. De reconstructie en systematisering van de denkbeelden van deelnemers in het literaire veld onder rekening houding met hun positie daarbinnen. 2. De rol van de instituties in dezen. Ons uitgangspunt is daarbij dat de beide benaderingen die men met deze hoofdaccenten zou kunnen associëren complementair zijn. Juist in deze complementariteit, sterker nog: in de wederzijdse integratie van de pluspunten van elk van beide benaderingen is de voortrekkende kracht van het programma gelegen.

2. Literatuuropvattingen in het literaire veld

2.1 Het literaire veld

Bij de ontwikkeling van het nieuwe aandachtsgebied neemt een vorm van institutionele analyse van het literaire veld een belangrijke plaats in. Aan deze benadering ligt de volgende - theoretisch te onderbouwen en empirisch te toetsen - veronderstelling ten grondslag: Opneming van een tekst onder de categorie literatuur, de specifieke waarde die zo'n tekst op een bepaald moment krijgt toegekend alsook de spreekwijzen die met betrekking tot die tekst legitiem worden geacht, zijn het resultaat van een complex proces dat gereguleerd wordt door een aantal instituties uit het literaire veld in wisselwerking met de auteurs van die teksten. In dat proces vervult sinds de 18e eeuw de institutie literatuurkritiek een dominerende rol.

Onder 'literaire instituties' zijn niet alleen de instellingen te verstaan die zorg dragen voor de materiële produktie en verspreiding van literatuur (uitgeverijen, bibliotheken, boekhandels, boekenclubs); tevens vallen daaronder instanties die overheidsinstellingen adviseren inzake hun beleid, als onderdeel van het kunstenbeleid (secties van kunstraden); en zeker niet in de laatste plaats behoren daar de instellingen toe die zich belasten met de symbolische produktie, dat wil zeggen het specificeren en uitdragen van bepaalde opvattingen over literatuur (literatuurkritiek) en voor dit oogmerk specifieke kanalen aanwenden (literatuuronderwijs aan volwassenen en jeugdigen, wetenschappelijke en literaire tijdschriften, pers en media). Gezamenlijk

vormen deze het literaire veld (zie figuur 1), een voortdurend veranderend systeem van machtsrelaties. Zij beinvloeden - zij het in verschillende mate - de manier waarop ook niet-professioneel in literatuur geïnteresseerden - de ‘gewone’ lezers - met literatuur omgaan en erover spreken. Tevens beinvloeden zij de houding die maatschappelijke groeperingen ten aanzien van andere kunsten gaan innemen. In het schema van het literaire veld zijn dan ook ‘lezers’ en ‘niet-lezers’ ingetekend -

uiteraard niet als instituties maar als categorieën personen wier gedrag op cultureel gebied (bijvoorbeeld met betrekking tot lezen), mede afhankelijk is van de mate waarin ze in contact komen met opvattingen die, voorzover het de meer recente tijd betreft, in de literatuurkritiek en het literatuuronderwijs worden ontwikkeld en/of uitgedragen - en waar het vroegere eeuwen aangaat, in kerkelijke of hofkringen, salons en academies.

Het schema van figuur 1 is toegesneden op de twintigste eeuw en, gegeven de vermelding van een belangenorganisatie als de Vereniging van Letterkundigen (VvL), een subsidie-verdelende instantie als het Produktiefonds of een bemiddelende instantie als Stichting Schrijvers School en Samenleving (SSS), tracht het veeleer de na-oorlogse situatie te weerspiegelen. Voor de vertaling van dit schema naar de situatie van voor de tweede wereldoorlog, of naar een pre-twintigste-eeuwse situatie zijn aanpassingen noodzakelijk, met grootheden als literaire kringen rond adellijke personen, cercles, cénacles, rederijkerskamers, (kunst)academies, genootschappen. Materiële en symbolische produktie alsmede distributie blijven echter randvoorwaarde, hoezeer ook de instanties, de personen en de invulling van hun functies mogen verschillen van die van tegenwoordig. Hoe verder terug in de tijd, des te sterker de aanpassingen. De uitgeverijwereld en het distributie-systeem functioneerden in vroeger tijden geheel anders dan nu. Het onderwijssysteem kent pas vanaf de 19e eeuw een fundamentele verbreding; de daaruit voortvloeiende verhoging van het niveau van geletterdheid van de bevolking als geheel leidt tot een toename niet alleen van het aantal schrijvers, maar ook van het aantal potentiële afnemers van hun produkten. Structurele veranderingen in de mate van autonomie van het literaire veld moeten worden bezien in samenhang met theologische, pedagogische of andere oogmerken die betrokkenen nastreefden in hun wijze van omgaan met literatuur. Dergelijke veranderingen gingen gepaard met het ontwikkelen van andere zienswijzen op de aard en functie van literatuur. In de late middeleeuwen, bijvoorbeeld, maakte men onderscheid tussen bruikbare, ware teksten enerzijds en onbruikbare, onware teksten anderzijds. Wat wij tegenwoordig ‘literatuur’ noemen kan tot de laatste categorie gerekend worden (fictie), maar ook tot de eerste - namelijk, wanneer middeleeuwers stellen dat fictie het vehikel is waardoor de ware boodschap wordt overgedragen (cf. Minnis 1984; Minnis et al. 1988).

Hieruit moge duidelijk worden dat in de onderhavige formulering van het aandachtsgebied de metafoor van het literaire veld een programmatische functie vervult. Bij de ontwikkeling van het aandachtsgebied staat dan ook aandacht voor de volgende aspecten voorop:

- de interactie tussen personen en instellingen die betrokken zijn bij het literaire bedrijf;
- de rol die ideologische standpunten - hier aangeduid als ‘literatuuropvattingen’ - vervullen in de perceptie van teksten die men om diverse redenen, mede met het oog op die ideologische standpunten, als ‘literair’ wil aanmerken.

Het analytische termenpaar *materiële* en *symbolische produktie* stelt de onderzoeker in staat het verband te blijven onderkennen tussen zaken die doorgaans gescheiden van elkaar worden beschouwd: aan de ene kant de beelden of meningen over kunstwerken en kunstenaars; aan de andere kant de feitelijke netwerken van de

personen die deze beelden creëren en op wie deze beelden betrekking hebben (vgl. Bourdieu 1983, De Nooij 1993).

> Tegenwoordig is een belangrijk kenmerk van de materiële produktiekant dat het publiceren van of over literatuur hoofdzakelijk een 'freelance'-activiteit is. De potentiële instroom van nieuwe auteurs en critici is groot; slechts een minderheid van deze mensen slaagt erin regelmatig en over een langere periode te publiceren. Er bestaat een sterke en continue concurrentie tussen (aspirant) schrijvers en tussen critici; de markt is niet groot genoeg om elke aspirant-literator een succesvolle carrière te bieden. Voortdurend moeten beslissingen genomen worden wie de gelegenheid krijgt om te publiceren, een prijs toe te kennen of over een subsidie te adviseren. Vaak beslissen deskundigen daarbij over elkaar: de redacteuren van literaire bijlagen of literaire tijdschriften zijn zelf criticus,

commissies worden samengesteld door commissieleden, prijswinnaars bemannen jury's. Er is geen hogere instantie die functies toewijst of in geval van geschillen arbitreert. Dit ontbreken van externe machten die zouden kunnen ingrijpen is kenmerkend voor de relatieve autonomie van het literaire veld.

2.2 De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld

Met een institutie als de literatuurbeschouwing wordt gedoeld op de elkaar aanvullende segmenten van de journalistieke, de essayistische en de academische kritiek. Leden van deze institutie hebben als voornaamste taak het benoemen van de eigenheid en kwaliteit van 'literaire' teksten. Dit nu gebeurt in termen van literatuuropvattingen.

De voornaamste overweging om aan de institutie literatuurbeschouwing een dominerende rol toe te schrijven in het genoemde proces van waardentoekenning is dat zij de taak nakomt om literatuuropvattingen te ontwikkelen en ze uit te dragen bij de interpretatie en evaluatie van literaire werken. De poëticale uitspraken hebben voor een bepaalde interpretatie-gemeenschap plausibiliteit. Ongeacht verschillen in literatuuropvatting die ze aanhangen, weten diverse groepen deelnemers uit het literaire veld in het algemeen echter geleidelijk overeenstemming bereiken over een aantal kwesties, bijvoorbeeld over de vraag welke teksten tot het literaire repertoire gerekend moeten worden en als zodanig aandacht verdienen, tevens - zij het in mindere mate - over de kwestie hoe in een bepaalde periode die aandacht verwoord dient te worden.

Noch dat repertoire noch de hiërarchisering naar kwaliteit en eigenheid liggen eens en voor altijd vast. Maar in de totstandkoming van beide spelen de diverse vormen van literatuurbeschouwing een fundamentele rol; de overige instituties uit het literaire veld kunnen deze rol nauwelijks betwisten, wel kunnen ze haar in die rol bevestigen. Literatuurbeschouwers en meer speciaal critici weten met hun commentaren, recensies, analyses en juryrapporten bijval te wekken voor de eigenschappen en kwaliteit die zij in termen van hun literatuuropvatting aan literaire werken toekennen. Andere instanties en personen die bij de produktie, distributie en consumptie van literatuur betrokken zijn, volgen vaak het oordeel van die critici, al dienen de mate waarin en de wijze waarop nog nader te worden onderzocht; daarbij moet ook het effect van de normen en waarden van de eigen institutionele omgeving in ogenschouw worden genomen.

Niettemin speelt de literaire kritiek een belangrijke rol. De keuzes en uitspraken van de kritiek bepalen mede de beslissing van een literaire uitgeverij om een auteur in de gelegenheid te stellen een oeuvre op te bouwen (al zijn er andere factoren die het beleid bepalen, bijvoorbeeld de samenstelling van het fonds van de uitgeverij, haar distributiemogelijkheden etc. (vgl. De Glas 1989)). Classificaties en oordelen van de literaire kritiek wegen mee in de aanschafbeslissingen

> van selectoren van openbare bibliotheken; voorts in de beslissingen van leden van een jury om een prijs aan een auteur toe te kennen; in die van boekhandelaren om een werk in voorraad te nemen; in die van literatuurhistorici en van samenstellers van schoolboeken om al of niet, meer of minder plaats in te ruimen voor auteurs; in de beslissing van literair geïnteresseerden om het werk aan te schaffen of te lenen.

Literatuuropvattingen worden door de literatuurkritiek gebruikt om het literaire aanbod te ordenen en er waarde en betekenis aan toe te kennen. Hierbij treden telkens beeldvormingsprocessen op. Critici ontwerpen een beeld van een boek, een schrijver, een groep schrijvers. Dit beeld gaat als het ware voor de tekst en de schrijver(s) van de tekst(en) staan; het bepaalt de verdere discussie over die werken en auteurs, zowel binnen de kritiek als daarbuiten.

> De schrijvers zelf hebben doorgaans al materiaal aangedragen voor die beeldvorming. Schrijvers en meer speciaal groepen schrijvers, die een plaats op het literaire podium moeten verwerven, vragen aandacht voor hun werk,

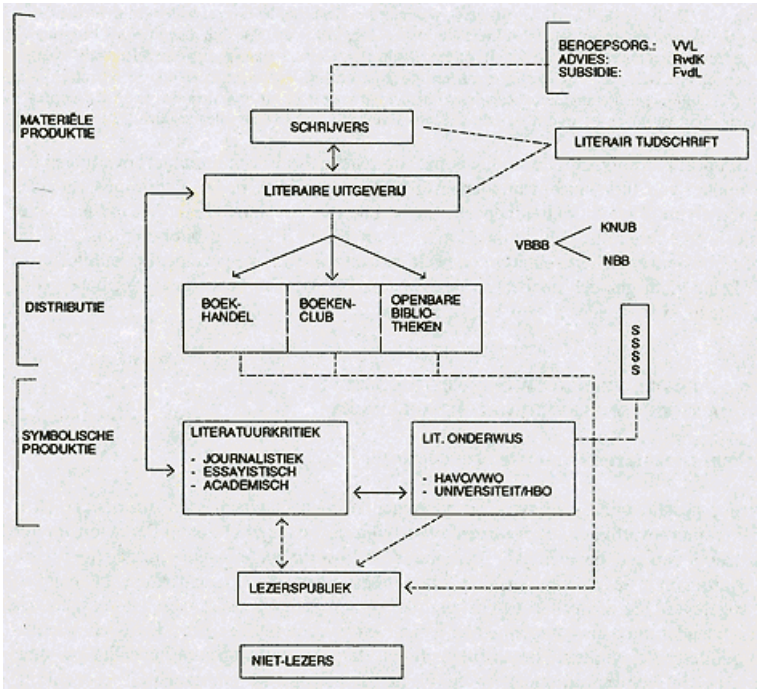

Figuur 1: *Schema van het literaire veld*

geven daar zelf een plaatsbepaling van - bijvoorbeeld door het als nieuw te afficheren en door gevestigde auteurs, die hun concurrenten zijn, als ouderwets en voorbij te karakteriseren. In programma's, manifesten en ook in rustiger ogende poëticale essays wenden zij literatuuropvattingen aan om zich herkenbaar te manifesteren. Ook een bundeling van krachten door een tijdschrift op te richten (of over te nemen) is een uiting van dit streven. De zelfkarakteristiek die in hun poëticale geschriften (al dan niet in een eigen orgaan gepubliceerd) naar voren komen, ondersteund door zogenaamde algemene uitspraken over wezen en aard van de literatuur, brengen een eerste beeldvorming tot stand.[6] Critici zullen, meestal na enige aarzeling, dit beeld, al dan niet aangepast, reproduceren (vgl. De Jager 1992 over de Vijftigers), waarmee het een eigen leven gaat leiden en invloed uitoefent op het gesprek over en het handelen met literatuur in de andere instituties. Speciaal dient hier het literatuuronderwijs genoemd: literatuuropvattingen en alle onderscheidingen die daaraan annex zijn (oordelen, indelingen, kwaliteitshierarchieën etc.) van schrijvers, gemedieerd door de kritiek, dringen uiteindelijk de school en de universiteit (schoolboeken, literatuurgeschiedenissen) binnen en dragen daarmee kaders aan voor het gesprek over literatuur door leerlingen en studenten - die zelf ook lezers zijn en/of later zullen worden.

Processen van beeldvorming zijn dus in hoge mate door het gebruik van literatuuropvattingen bepaald. De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld is in beeldvormingsprocessen goed waar te nemen. Tegelijk zullen bepaalde activiteiten van deelnemers uit het literaire veld, bijvoorbeeld het gezamenlijk publiceren in een literair tijdschrift, ertoe bijdragen dat zich bij literatuurbeschouwers en collega-auteurs een beeld vastzet over wat die gezamenlijk publicerende auteurs als kenmerken gemeen hebben en deze kenmerken kunnen vervolgens een belangrijke plaats gaan innemen in de ideeën van een periode.

3. Het literaire veld als aangewezen context voor twee complementaire benaderingen

3.1 Complementariteit van twee benaderingen

6 Een acceptabele gedachte (maar te toetsen hypothese) is dat schrijvers die zich niet poëticaal hebben gemanifesteerd minder kans hebben op een goede positie binnen de waardenhiërarchie van een cultuurgemeenschap (of in ieder geval veel later ‘aan de bak komen’) dan zij die zich buiten hun primaire werk over zichzelf en hun literaire denkbeelden hebben uitgelaten. De schrijfsters van zogenaamde damesromans uit de eerste drie decennia van deze eeuw deden niet aan groepsvorming door middel van een tijdschrift en aan poëticale manifestaties; daardoor hebben ze het (steeds ongunstiger wordend) beeld dat in de literaire kritiek ontstond niet kunnen bijsturen en zijn ze obsoleet geworden (vgl. Van Boven 1992). Schrijvers als Leopold en Nescio, die zich niet in het literaire bedrijf hebben gemengd, kwamen relatief laat in beeld.

Zoals hiervoor gesteld kunnen er twee benaderingen worden onderscheiden om onderzoek te doen naar literatuuropvattingen, de *reconstructie-benadering*, die gericht is op het reconstrueren en systematiseren van denkbeelden over literatuur, en de *institutionele benadering*, die de rol van literatuuropvattingen in de interactie tussen instituties bestudeert. Beide benaderingen hebben veel resultaten opgeleverd. Er zou echter een belangrijke sprong voorwaarts kunnen worden gemaakt indien beide benaderingen als complementair aan elkaar worden gezien en beide onderzoeksperspectieven geïntegreerd worden. Natuurlijk heeft een dergelijk uitgangspunt bepaalde gevolgen voor het perspectief vanwaaruit onderzoekers tot nu toe gewoon waren binnen elke benadering afzonderlijk hun vragen te beantwoorden. Die gevolgen van integratie beperken zich niet tot de wijze waarop onderzoekers binnen de reconstructie-benadering vragen opwerpen en trachten te beantwoorden, ze strekken zich ook uit tot de invulling van de institutionele benadering. Complementariteit betekent dat kennis van het institutionele kader waarbinnen een literatuuropvatting

werd ontwikkeld zinvol is voor de reconstructie ervan. Sociale en institutionele factoren bepalen de interactie tussen (literaire) instituties. Wanneer men die verdisconteert zal de reconstructie van een literatuuropvatting op betrouwbaarder wijze worden verricht; het zal bijvoorbeeld mogelijk blijken het strategische gebruik te analyseren dat deelnemers aan het literaire bedrijf maken van begrippen die specifiek zijn voor een literatuuropvatting. Maar ook kan onderzoek naar het functioneren van (literaire) instellingen profiteren van een grondige kennis van de sleutel-ideeën en -begrippen die te onderscheiden zijn aan literatuuropvattingen uit een gegeven periode. In het bijzonder kan de onderzoeker zijn voordeel doen met kennis van de waarde-connotaties waarmee deze ideeën beladen zijn en van de variatie aan waarden die een en dezelfde persoon met een bepaalde notie kan verbinden.

Met andere woorden, tekortkomingen die te wijten zijn aan de idee dat de ene dan wel de andere benadering op zichzelf genoeg is, kunnen vermeden worden door beide benaderingen te integreren. Achtereenvolgens worden nu met betrekking tot de traditionele reconstructie-benadering (§ 3.1.1) en bepaalde vormen van institutionele analyse (§ 3.1.2) een aantal beperkingen aangegeven die vermeden blijken te kunnen worden, wanneer onderzoekers beide benaderingen weten te integreren in hun vraagstelling (§ 3.2).

3.1.1 De reconstructie-benadering

In meer dan tweeduizend jaar kritische en apologetische omgang met literatuur is een gevarieerd arsenaal aan literatuuropvattelijke denkbeelden ontwikkeld. De ‘reconstructieve’ literatuur hierover is onafzienbaar. Een reconstructie-benadering die betrekkelijk bekend is geworden, met name ook in de Nederland, is het indelingsschema van M.H. Abrams. Ook al is er de nodige kritiek geweest op Abrams' voorstellen, in Nederland en erbuiten, toch willen wij er hier kort op ingaan, omdat het als voorbeeld van een bekende reconstructie-benadering kan gelden. In zijn bijdrage aan de *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* (Preminger et al. 1974) heeft Abrams, geïnspireerd door zijn eerdere werk (Abrams 1953), een overzicht van het ontstaan en het gebruik van een viertal typen literatuuropvatting geschetst. Hij noemt ze ‘theories of poetry’. Door aan elk van de ideaaltypen steeds een andere dimensie als dominerend ten grondslag te leggen (resp. tekst - werkelijkheid, tekst - lezer, tekst - auteur, en de autonome tekst) brengt Abrams de gevarieerdheid van het normatieve arsenaal tot een overzichtelijk geheel terug. Figuur 2 (p. 10) vat enkele hoofdpunten samen van Abrams' versie van dat model.

Het is goed op te merken dat, als Abrams over ‘theories of poetry’ spreekt, hij het in feite over literatuuropvattingen heeft en niet over wetenschappelijke theorieën. Abrams buigt zich over ‘critical theories’ van de deelnemers (auteurs, critici) in het literaire veld, die hij vervolgens met behulp van een ordeningsschema categoriseert. Naar voren gebracht door gereputeerde auteurs of critici, kunnen literatuuropvattingen een instrumentele status krijgen in de beeldvorming over literatuur in het algemeen, of meer in het bijzonder over het werk van die auteurs. Wanneer literatuurhistorici trachten de verbreiding van dit gedachtengoed in kaart te brengen, doen ze er goed aan hun eigen theoretisch kader te onderscheiden van de poëticale theorieën die ze bestuderen. Welleks befaamde *A History of Modern Criticism* (Wellek 1955 en vlgg.)

is een duidelijk voorbeeld waarin onvoldoende de status van literatuuropvattingen als object wordt verdisconteerd. En in het onderzoek in Nederland dat zich in het spoor van Abrams heeft begeven, wordt herhaaldelijk de status van Abrams' *critical theories* miskend en worden ze gebruikt als instrumenten ter karakterisering van literaire teksten. Terwijl integendeel de verhouding tussen literatuuropvatting en literaire tekst object van onderzoek zou moeten zijn.

Figuur 2: *Schema van soorten literatuuropvattingen naar Abrams*

LO-type	**I. Mimetisch**	**II. Pragmatisch**	**III. Expressief**	**IV. Autonomistisch**
Primaire relatie:	tekst - werkelijkheid	tekst - publiek	tekst - dichter	lit. werk (quasi-) autonoom taalbouwsel
	spiegel van de werkelijkheid	'effect op publiek' utile/dulci: lering en vermaak	grote gevoeligheid en dito gave voor expressie	eigensoortige werkelijkheid
Criterium:	werkelijkheidsgetrouw waarheidsgetrouw waarschijnlijk	het welvoeglijke; het gepaste (*decorum*)	oprechtheid rijpheid	veelomvattendheid; eenheid in veelheid complexiteit

Premissen: een specifieke opvatting van taal, werkelijkheid, persoonlijkheid enzovoorts

De vier gekozen 'factoren' om literatuuropvattingen te ordenen - auteur, publiek, afgebeelde werkelijkheid en tekst - bieden een goede kapstok om hetgeen binnen de literatuurbeschouwing als hoogtepunten van de geschiedenis van de literatuurkritiek geldt, met het nodige reliëf in de tijd en in de historische ontwikkeling te situeren. De accentuering van een bepaalde factor ging in de geschiedenis van de literatuurbeschouwing dikwijls gepaard met het ogenschijnlijk stereotype gebruik van bepaalde termen voor normen die bij voorkeur aangelegd werden: bijvoorbeeld 'de werkelijkheid' moest uitgebeeld worden, en handelingen van personages moesten 'waarschijnlijk' zijn. De literatuuropvattingen zijn niet los te zien van onder meer een bepaalde werkelijkheidsopvatting, een taalopvatting, of een specifiek mensbeeld, zoals ook bepaalde andere elementen nader kunnen worden gespecificeerd (bijvoorbeeld ten aanzien van de eisen die men in bepaalde perioden stelt aan de dichter: 'goddelijk', 'geïnspireerd', 'geleerd', 'oorspronkelijk' enzovoorts).

Abrams verwoordt een consensus-beeld over de geschiedenis van de literatuurkritiek èn hij creëert mede dit beeld. Het zou dan ook onjuist zijn zijn typologie te verabsoluteren en/of als een theorie in de moderne zin van het woord te beschouwen.

> In de poëticale opvattingen van de Nederlandse 16e-eeuwse rederijkersbeweging spelen mimetische, expressieve en autonomistische opvattingen bijvoorbeeld geen rol. De pragmatische opvatting is daar wel belangrijk, maar toch niet op een wijze die deze opvatting als eigensoortig onderscheidt van voorgaande middeleeuwse en nakomende renaissancistische opvattingen. Essentieel voor de rederijkerspoëtica is het 'muzikaal-talige', zoals dat tot uitdrukking komt in ritme en rijm, en met dat laatste in de strofische vormen van zowel hun lyriek als hun

toneelteksten; èn het beeldende van met name mythologische exempla.
Van mimesis is in deze teksten geen

sprake. De zakelijke mededeling die onder de literaire 'sier' ligt is betogend of mededelend van aard. Expressief in Abrams' zin zijn ze evenmin, want met de persoon van de dichter hebben ze niets te maken. En autonomistisch zijn ze niet, want ze willen geen uitdrukking geven aan een 'eigensoortige' werkelijkheid. Het globale indelingsschema van Abrams is dus ontoereikend om de opvattingen van de rederijkersbeweging (een van de grote literaire vernieuwingsbewegingen in de literatuur van die tijd) adequaat te beschrijven. Dat neemt niet weg dat Abrams' beeld wel kan dienen als repoussoir waartegen kenmerken van deze opvattingen zich aftekenen.

Twee probleemgebieden dienen zich aan bij het werken met het 'reconstructiemodel':

1° De reconstrueerbaarheid van de poëtica/literatuuropvatting

2° De toepasbaarheid van de poëtica/literatuuropvatting.

Wat het eerste punt betreft dient vastgesteld dat er in de praktijk verschillende standpunten merkbaar zijn ten aanzien van de problematiek van het reconstrueren van literatuuropvattingen. Voor sommigen lijkt te gelden dat voor de vaststelling van de literatuuropvatting van schrijver A, of die van stroming B of die van samenleving C op tijdstip *t* men slechts zou behoeven te inventariseren wat schrijver A, deelnemers aan stroming B of recipiënten uit samenleving C over aard en functie van literaire teksten te berde hebben gebracht. Aan contradictoire uitlatingen die de auteur bijna op een zelfde tijdstip deed wordt voorbijgegaan, of de contradictie wordt gerationaliseerd (terwijl contradicties vaak signalen kunnen zijn voor strategische achterliggende motieven). Regelmatig worden uitspraken van bijvoorbeeld een schrijver uit verschillende contexten gehaald en tot een nieuw poëticaal betoog omgesmeed. Bij die reconstructie worden dus uitspraken geïsoleerd van de polemische en strategische context en geherinterpreteerd (zie bijvoorbeeld, voor de 'poëtica' van Gerrit Kouwenaar, Sötemann 1985 en De Vriend 1983 - voor een meer contextgebonden reconstructie: Van de Watering 1985a, 1985b, 1986).

Van den Akker (1985) heeft al kritiek geleverd op dergelijke context-onafhankelijke reconstructies en gewezen op het belang van de polemische context waarbinnen de uitspraken zijn gedaan. Hij volgt hierin in zekere zin het spoor van Oversteegens dissertatie (1969).[7] Bij de reconstructie moet rekenschap worden afgelegd van de polemische en strategische context, alsmede van de invloed van de institutionele kaders en de positie en de daarmee gemoeide belangen van degene die uitspraken doet binnen of over die instituties.

Met onze huidige kennis omtrent de normatieve aard en het contradicties toelatende gebruik van literatuuropvattingen is dus scepsis geboden tegenover het veronderstelde

7 Als een van de eersten toont Oversteegen - overigens zonder referentie aan de zojuist vermelde Abrams - oog te hebben voor literair-politieke overwegingen van auteurs en critici bij het poneren van stellingen over literatuur. Ook poogt hij een metastandpunt in te nemen, zij het dat dit bij het afwikkelen van zijn vraagstelling niet in alle opzichten consequent is volgehouden. Niettemin wist Oversteegen een recente - en dan nog wel een omvangrijke - periode uit de moderne Nederlandse literatuurgeschiedschrijving in kaart te brengen; met zijn onderzoek creëerde hij een aansluiting met buitenlands onderzoek op dit gebied.

vermogen om uitspraken van dichter A onder literatuuropvatting-zus dan wel onder literatuuropvatting-zo te rangschikken. Het is immers dikwijls niet duidelijk onder welke voorwaarden uit beweringen van auteurs en/of critici geconcludeerd mag worden dat zij vertegenwoordigers zijn van een specifieke literatuuropvatting. Ook zijn er gerede twijfels over de continuïteit en systematiciteit van de denkbeelden die de literatuuropvatting van een auteur of beweging zouden uitmaken. Gebruikers van poëticale denkbeelden zijn minder consequent dan in het algemeen wordt aangenomen. Het strategische gebruik van bepaalde ideeën is vaak situatie-gebonden, dat wil zeggen gebonden aan een bepaalde stand van zaken in de kwestie waarbij bepaalde personen betrokken zijn, terwijl die situatie enige tijd later geheel anders kan komen te liggen.

Voor moderne onderzoekers is dus voorzichtigheid geboden bij het leggen van relaties tussen een bepaald type literatuuropvatting en literaire werken of bij het toepassen van categorieën uit een schema als het op Abrams geinspireerde. Voorbeelden die dit illustreren treft men zowel in de oudere als in de moderne literatuur.

In Oversteegens *Vorm of vent* treft men, naast analytische passages die de nodige voorzichtigheid manifesteren in de interpretatie van kernbegrippen uit de taal van de kritiek tijdens het interbellum, soms ook uitspraken die berusten op de premisse dat poëtica en kritische praktijk altijd aansluiting op elkaar moeten vinden. Om enkele voorbeelden uit ander onderzoek aan te halen: In haar dissertatie-onderzoek over het optreden van Ter Braak in de literatuurkritiek vermeldt Nel Van Dijk hoe Ter Braak in het openbaar (in zijn kronieken voor *het Vaderland*) Elsschot in de Forum-sfeer inpast, terwijl hij zich in zijn persoonlijke correspondentie geheel anders over deze auteur uitlaat; met de inlijving van Elsschot bij Forum weet Ter Braak het tijdschrift in een zekere historische traditie te plaatsen; tegelijk gebruikt hij zijn omschrijving van de kwaliteiten van Elsschot als een waarde-standaard waaraan de inbreng van nieuw Vlaamse werk door zijn Vlaamse collega-redacteuren gemeten wordt. Een andere door Nel van Dijk onderzochte casus betreft Ter Braaks bemoeienis met de receptie van Couperus; behalve op de opwaardering van een deel van het oeuvre van een op dat moment reeds overleden schrijver, blijkt Ter Braaks bemoeienis, zoals die mede wordt gedocumenteerd door de briefwisseling met Du Perron, gericht op het profileren van de eigen positie als criticus, dat wil zeggen als gezaghebbend lid van een institutie die het literaire erfgoed ordent. Ook bekend is hoe Du Perrons openbare aanval op de dichter Leopold en de Leopoldbewonderaars nauwelijks strookt met zijn privémening over die dichter, waarover hij in brieven tegen Ter Braak en anderen stelt dat het een groot dichter is. Het kwam hem strategisch alleen goed uit de Leopoldcultus op de hak te nemen (zie bijvoorbeeld Dorleijn 1993).

Een ander bekend procédé is dat beginnende schrijvers die zich in groepsvorm aan het publiek tonen, elkaar in het openbaar bijvallen en hun uitspraken op elkaar afstemmen. Na een aantal jaren is er echter een belang om zich individueel te profileren, waarbij men zich dan juist afzet tegen de bentgenoten en zelfs het belang van de vroegere groep of beweging sterk relativeert (vgl. de Tachtigers en de Vijftigers).[8] De aanval van P.N. van Eyck op Boutens' *Carmina* is ingegeven door literair-politiek en persoonlijk-psychologisch eigenbelang (vgl. De Clerck 1969: 104-108). En zo zijn er vele andere voorbeelden. Critici en schrijvers mogen, als ieder mens, van gedachten veranderen. Of men het afkeurenswaardig vindt of niet, in het openbaar kunnen ze zeggen *A* en in besloten kring *niet-A* (ook al zijn er natuurlijk schrijvers die in dat opzicht vrij consistent zijn,

8 Uit Endts documentatie over Gorter (1989) zijn vergelijkbare incongruïteiten met de openbare reacties op Gorters werk bekend. Vgl. over de Vijftigers Redbad Fokkema's *Het complot der vijftigers* (1979) en Gert de Jagers dissertatie *Argumenten voor canonisering* (1992)).

zoals J.C. Bloem). Wie toegang heeft tot de besloten kring blijkt dikwijls zeer wel in staat de uitspraak van *A* te rijmen met het simultane *niet-A*.

Historisch gezien is het derhalve onjuist continuïteit in de gedachtenvorming over literatuur bij critici en schrijvers aan te nemen. Auteurs en critici zijn op een gegeven tijdstip gedwongen zich over tal van kwesties uit te laten, zonder dat ze de gelegenheid hebben een dergelijke standpuntbepaling in logische harmonie te brengen met eerdere en/of onder andere omstandigheden gedane uitlatingen.

Het tweede kritiekpunt betreft de toepasbaarheid van literatuuropvattingen als instrumenten om literaire teksten te beschrijven. De gereconstrueerde literatuuropvattingen zouden vervolgens als betrouwbaar en valide instrument kunnen gelden ter beschrijving van literaire werken. De vroegere trend van 'L'homme et l'oeuvre-studies' verschoof in het Westen naar 'The poetics and poetry of...'-aanpak; met die combinatie werd gesuggereerd dat de gereconstrueerde poëtica een adequate sleutel bood op het literaire werk zelf. Tegen deze claim dat literatuurbeschouwers in staat zijn op basis van de gereconstrueerde literatuuropvatting literair werk te beschrijven, past grote scepsis. Dergelijke 'beschrijvingen' in termen van een literatuuropvatting komen zelf neer op de keuze voor een bepaalde literatuuropvatting. We stellen hiermee niet de legitimiteit van de vraag naar de relatie tussen literatuuropvatting en creatieve praktijk ter discussie noch van de

vraag naar ‘de literatuuropvatting van een schrijver/beweging etc’, maar de dikwijls te simpele wijze van beantwoording en de miskenning van de status van literatuuropvattingen: ze zijn, als uiteengezet, stelsels van waarden en normen van deelnemers binnen het literaire veld met strategische waarde en geen theorieën op metaniveau over aard en effect van literaire teksten. Het reconstructiemodel kan echter, mits omzichtig toegepast, wel degelijk van nut zijn, bijvoorbeeld om literatuuropvattingen en hun geschiedenis te beschrijven. Binnen het aandachtsgebied kan vanzelfsprekend niet worden volstaan met louter inventariserend onderzoek naar poëtica's; wij menen dat voor vernieuwend onderzoek meer nodig is en dat die meerwaarde geput kan worden uit een combinatie en integratie van reconstructie-benadering en institutionele benadering.

3.1.2 Een institutionele benadering

In dit voorstel wordt het belang benadrukt van een bepaalde vorm van analyse van het literaire veld en van het kunstenveld in het algemeen; kortheidshalve zal deze analyse als ‘institutioneel’ worden aangeduid. Gezien de inflatie waaraan het gebruik van termen als ‘institutie’ en ‘institutioneel’ onderhevig is, dient men attent te zijn op verschillen; aan de andere kant houdt het vrijwel ontbreken van deze aanduidingen in bepaalde onderzoekingen niet in, dat deze niet als representatief voor de hier beoogde analyse zijn te beschouwen.[9]

Als baanbrekend is het onderzoek te kwalificeren dat de Franse cultuursocioloog Pierre Bourdieu sedert ruim dertig jaar heeft geïnitieerd (vgl. Bourdieu 1993). Van de notie ‘institutie’ maakt Bourdieu slechts een spaarzaam gebruik. Als weinig anderen, echter, heeft hij Webers ‘veld’-metafoor weten te exploiteren[10]. Zoals dikwijls het geval is bij de exploratie van een nieuw onderzoeksterrein, bezitten tal van sleutelbegrippen in het werk van Bourdieu en van anderen vooralsnog slechts een metaforische status (vgl. Munnichs en Van Rees 1986: 321 vv, 335-336). Gezien het gebleken heuristische belang ervan, dat wil zeggen als bron voor hypothesen-vorming, is dit niet als een fundamenteel bezwaar aan te merken. Uiteraard doet men er, bij de evaluatie van dergelijke hypothesen en van de erop gebaseerde conclusies, goed aan deze status te verdisconteren.

In het institutionele kader wordt het literaire veld voorgesteld als een zich voortdurend wijzigend geheel van krachtsverhoudingen tussen de uiteenlopende literaire instituties, die betrokken zijn bij de produktie, distributie en consumptie van fictie, vooral van teksten die als literair waardevol zijn te beschouwen. De institutionele benadering rekent het tot haar taak inzicht te verschaffen in de aard van die krachtsverhoudingen en in de aard van de waardebepalingen waaraan fictie-teksten onderworpen worden. Daartoe dient zij de factoren op te sporen die

9 Een zekere voorzichtigheid dient in acht genomen te worden ten opzichte van studies binnen de op de analytische filosofie georiënteerde esthetica en tegen een met name in Duitsland courante vorm van institutionele analyse waar literatuur of kunst zelf als instituties worden opgevoerd zonder dat dit gebruik nader wordt gepreciseerd.

10 Zie vooral Bourdieu 1971, een studie die weliswaar expliciet betrekking heeft op Webers godsdienstsociologie, maar tegelijk in theoretisch en in methodologisch opzicht, de kiem bevat voor de cultuursociologische studies uit de erop volgende jaren.

bepalend zijn voor die krachtsverhoudingen en waardebepalingen, en de samenhang tussen die factoren te preciseren.

Het is Bourdieu's verdienste als een der eersten niet alleen aandacht te hebben gevraagd voor de veelheid van de factoren in kwestie en van hun veelsoortige ‘aard’ - het gaat immers tenmin-

ste om sociaal-economische, sociaal-psychologische en cultureel-ideologische factoren - maar vooral te hebben gewezen op hun onderlinge verwevenheid.

De waarde van kunst, c.q. literatuur, werd veelal geacht het exclusieve object van studie van bepaalde kunstwetenschappen te zijn. Opvallend echter is dat bijvoorbeeld in de opvattingen die instituties als literatuurkritiek, literatuurwetenschap en literatuuronderwijs omtrent (de waarde van) literatuur uitdragen, aan factoren die tot het economische of tot het sociaal-psychologische domein zijn te rekenen, vrijwel volledig (en welbewust) voorbij werd gegaan. Blijkens het 'zelfbeeld' dat literaire instituties huldigen, lijkt het besef van de verwevenheid van deze complexen van factoren vrijwel te ontbreken, ofwel bewust te worden verdoezeld. Vrijwel elke institutie neigt ertoe de werking van de economische factoren te bagatelliseren en die van cultureel-ideologische factoren als 'natuurlijk' of 'intrinsiek' voor te stellen. Deze tendensen hebben vermoedelijk als functie de door deze institutie gehuldigde claim kracht bij te zetten dat zíj, op het terrein dat zij voor zich tracht af te bakenen, als enige bevoegd is om te oordelen over de mate van (il)legitimiteit van kunstvormen en kunstwerken, en van specifieke vormen van omgang daarmee. Die afbakening zelf is echter het voorwerp van een voortdurende, dikwijls verhulde, machtsstrijd tussen in principe alle instituties onderling en/of tussen groeperingen binnen een bepaalde institutie. In dit krachtenspel zijn overigens niet alleen de leden van die instituties betrokken, maar ook de anonieme kunstconsumenten, of deze het nu beseffen of niet.

Zoals gezegd, maakt de institutionele analyse daarentegen duidelijk, dat de werkzaamheden van de instituties gezamenlijk, zij het in verschillende mate en op geheel uiteenlopende wijze, bijdragen aan de meerwaarde die kunst als maatschappelijk verschijnsel bezit. Voor een institutionele benadering is het uitgesloten, kunst als een op zichzelf staand autonoom onderzoeksobject te erkennen. Onderzoek naar bijvoorbeeld de produktie of de consumptie van kunstobjecten is, in de institutionele benadering, onlosmakelijk verbonden met onderzoek naar de beeldvorming rond die objecten. Zoals de titel van Bourdieu (1977) aangeeft, omschrijft hij dit proces van beeldvorming enigermate provocerend als 'produktie van geloof'. Het gaat om geloof in een grote verscheidenheid aan immateriële verschijnselen: geloof in de symbolische meerwaarde van kunst; geloof in de consacrerende en legitimerende activiteiten van critici en kunstkenners; geloof in het kunstproducerende talent van deze of gene kunstenaar; geloof in de verheffende, en tevens distingerende functie van omgang met kunst.

Vanuit de institutionele benadering worden goede argumenten aangedragen om bepaalde standaardopvattingen hieromtrent te verwerpen. Verworpen wordt onder meer het idee van de schrijver (kunstenaar) als autonome uitvoerder van een individueel scheppingsplan (vgl. behalve Bourdieu 1983, bijvoorbeeld ook Bourdieu (1977: 5vv; 1980: 207vv); dat van de criticus of kunstbeschouwer als een objectieve deskundige, die in een willekeurig kunstwerk de artistieke kwaliteiten zou weten aan te geven waaraan dat werk zijn plaats op de ladder van hooggereputeerde, legitieme kunstwerken te danken zou hebben (vgl. Verdaasdonk (1983) en Van Rees (1983, 1985)); dat van de 'ware' kunstconsument, als iemand die van nature, door zijn aangeboren liefde voor kunst, gedreven zou worden zich intensief bezig te houden met hooggereputeerde kunstobjecten (Bourdieu 1979).

Bij het ontwikkelen van zijn theorie voor het culturele veld laat Bourdieu doorgaans na een onderscheid te maken tussen de verschillende kunsten. Met uitzondering van Bourdieu (1983 en 1992), zijn weinig artikelen van zijn hand specifiek op het literaire veld gericht. Niet zelden krijgen (uitgesponnen) anekdotes uit de wereld van de kunsten een al te zware rol toebedeeld, wanneer Bourdieu ze gebruikt ter adstructie van algemeen geachte principes over het functioneren van het culturele veld (vgl. de terechte kritiek in Tilborghs (1991); diens analyse van de fondslijsten van respectievelijk de Bezige Bij en Uitgeverij West-Friesland over de jaren 1982-

1986, laat zien dat de scherpe tegenstellingen die Bourdieu veronderstelt tussen twee soorten producenten van fictie - de een ‘gericht op de lange, de andere op de korte termijn’ - een theoretisch helder schema oproept dat echter aan de glijdende tegenstellingen uit de empirie onvoldoende recht doet.

Ook al moeten dus enkele van Bourdieu's ideeën worden gerelativeerd en nader worden gespecificeerd, toch erkennen niet alleen beoefenaren van de institutionele benadering van literatuur en kunst, maar ook een in omvang groeiende kring van meer tekstgerichte literatuurwetenschappers een belangrijke implicatie van het institutionele onderzoek, namelijk dat het kunstwerk niet als autonoom object sui generis bestudeerd moet worden, maar in de institutionele context. Zij zijn ervan overtuigd dat zij, mèt het benadrukken van de nauwe samenhang tussen sociaal-economische, sociaal-psychologisch en zogeheten esthetische, i.e. cultureel-ideologische factoren, zowel het spreken over kunst als de gangbare evaluatie van culturele activiteiten op een meer rationele leest kunnen schoeien.

Maar ook de institutionele benadering kent tekortkomingen en beperkingen. Boven is al gewezen op de metaforische kleuring van enkele kernbegrippen, zoals ‘cultureel kapitaal’, ‘symbolische produktie’. Wie zich voor onderzoek op deze metaforische noties inspireert, dient zorg te dragen voor een eenduidige indicering en operationalisering: duidelijk moet zijn niet alleen welke empirische verschijnselen de onderzoeker als representant van, bijvoorbeeld, ‘cultureel kapitaal’ beschouwt maar ook hoe het betreffende verschijnsel zal worden geregistreerd. In *La Distinction* wordt distinctiedrift genoemd als motief voor cultuurparticipatie; in cultuursociologisch onderzoek dat zich op Bourdieu zegt te inspireren krijgt dit aspect soms een in het karikaturale overtrokken rol toegekend, wanneer onderzoekers het als enig motief aanvoeren voor deelname aan het culturele veld.

3.2 Onderzoeksproblemen rond beeldvorming en instituties

Het literaire veld is in § 2.1. omschreven als een geheel van instituties die zorg dragen voor de produktie en verspreiding van literatuur, maar vooral ook voor het ontwikkelen en uitdragen van opvattingen over de eigenheid en kwaliteit van literaire werken. Deze omschrijving is open en biedt de mogelijkheid rekenschap te geven van een bepaalde stand van zaken of van specifieke ontwikkelingen in verschillende tijdvakken. Het literaire veld vormt een dynamisch geheel. De interactie tussen instituties alsook die tussen personen binnen een instelling zijn constitutief voor het literaire veld. Tegelijk maakt dit veld deel uit van een omvangrijker maatschappelijk systeem. Dit betekent dat het literaire veld slechts een relatieve autonomie kent. Zelden zal een nieuwe literaire institutie, met een eigen specifieke taak binnen het literaire veld, haar ontstaan louter aan ontwikkelingen *binnen* dat veld te danken hebben. Krachtsverhoudingen tussen instituties, en ook binnen instituties, wijzigen zich in de loop van de tijd mede onder invloed van sociaal-economische, culturele en technologische ontwikkelingen in een breder verband. Met de groei van de pers nam het belang van de journalistieke kritiek toe. Deze toename staat echter niet los van de recrutering van een hoger opgeleid publiek uit de burgerij.

Besef van deze verwevenheid van ontwikkelingen binnen en buiten het literaire veld dwingt onderzoekers, betrokken bij projecten die vallen onder het aandachtsgebied, bij het zoeken naar een verklaring van een bepaalde ontwikkeling een monocausale redeneertrant te vermijden. De literatuurbeschouwing pleegt een grote belangstelling aan de dag te leggen voor de invloeden die de ene variabele op de andere zou uitoefenen.

In zijn onderzoek naar het ontstaan van het moderne schrijverschap, - ‘modern’, dat wil zeggen zoals we dat nu nog kennen - schenkt Viala (1985) nauwgezet aandacht aan de context waarbinnen schrijvers functioneerden. In zijn schets van wat hij als het eerste literaire veld in het Frankrijk van de zeventiende eeuw beschouwt, ruimt hij dan ook veel plaats in voor de bespreking van de rol die bemiddelende instituties speelden bij de produktie en beoordeling van literatuur. Viala wijst er terecht op dat het literaire veld zich pas als zodanig kon manifesteren vanaf het moment dat het geheel van culturele activiteiten waar de produktie van en omgang met literatuur deel van uitmaken, zich een relatieve autonomie verwierf.
In Engeland ontstaat vroeger dan elders, met name door de Copyright Act van 1709, een omvangrijke klasse van broodschrijvers die samen met ondernemende uitgevers ‘Grub Street’ vormen - de eigentijdse verzamelnaam voor de eerste moderne belangengemeenschap van schrijvers en boekhandelaren/uitgevers (vgl. Rogers 1972).
Als een van de ontstaansbronnen van het Franse literaire veld ziet Viala de academies, als een tweede de salons. Een academie gold als ontmoetingsplaats van intellectuelen en kunstenaars die, door de officiële erkenning van overheidswege, een zekere normstellende functie verwierf tegenover een breder publiek. Om het relatieve karakter van de autonomie van het literaire veld te benadrukken wijst Viala erop dat voor het ontstaan van de Academie zelf weer andere bronnen zijn aan te wijzen waarvan sommige zelfs buiten Frankrijk zijn gelegen. Viala doelt daarbij op het onderwijs, de bijeenkomsten van schrijvers en de Italiaanse Academies.
Ook Nederland kende in vroeger eeuwen vormen van literaire organisatie die vergelijkbaar zijn met de huidige. Men denke bijvoorbeeld aan de Zuid- en Noordnederlandse rederijkerskamers. Deze onderhielden nauwe onderlinge contacten, die mede gericht waren op het doorgeven van literaire opvattingen en vormen. In dat licht zijn ook de collecties van stukken die zij aanlegden van belang.
Niet formeel georganiseerd, maar zeker zo belangrijk is de ‘Respublica literaria’ geweest die zich vooral manifesteerde in essays, voorwoorden en correspondenties. Om één voorbeeld te noemen: In 1636 ontbrandde er, via Constantijn Huygens, een discussie tussen Jean Louis Guez de Balzac en Daniel Heinsius over het gebruik van mythologie, waarbij heel literair Europa ademloos toekeek. Daarbij haakte Balzac deels aan bij de een eeuw eerder gevoerde discussie rond Erasmus' *Ciceronianus*. Deze discussies zijn ook in Nederland niet zonder repercussie gebleven voor het gebruik van de zogeheten ‘Parnastaal’ in de literatuur.
Tot op zekere hoogte met Viala (1985) vergelijkbaar maar dan toegespitst op het ontstaan van het literaire veld in Duitsland of, zoals de titel zegt, op *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*, is Schmidt (1989).
Het is hier niet de plaats om over de verdiensten, respectievelijk de beperkingen van deze recente studies uit te wijden. Ze dienen hier vermeld te worden als relevant referentiepunt bij het ontwikkelen van bepaalde

(historisch georiënteerde) projecten. Zelfs als men het met de voornaamste stellingen uit genoemde studies oneens is, kan men profijt trekken van de manier waarop zij het functioneren van afzonderlijke literaire instituties in een breder kader plaatsen.

De notie 'beeldvorming' verdient verheldering. Doordat critici van reputatie en gezag bepaalde omschrijvingen aanwenden wanneer ze literair werk of zelfs het oeuvre van (een groep) schrijver(s) bespreken, vinden die karakteriseringen ingang in een bredere maatschappelijke context; bijvoorbeeld bij andere vormen van kritiek dan waarin de karakterisering is aangemunt, of binnen het literatuuronderwijs, of binnen bepaalde distributiekanalen. In die zin vormen die 'literatuuropvattelijke' omschrijvingen het beeld dat een maatschappij in een gegeven periode huldigt omtrent het literaire erfgoed of het recente aanbod.

De eeuwen door is het spreken over literatuur geheel en al bepaald geweest door literatuuropvattingen. Door het gebruik ervan is voortdurend opnieuw binnen de samenleving een (voor korte of langere tijd) 'erkend' beeld gecreëerd van het contemporaine aanbod alsook van de literatuur uit vroegere tijd. Daarom is het zinvol in het nieuwe aandachtsgebied een reguliere plaats in te ruimen voor onderzoek naar het gebruik van literatuuropvattingen als instrumenten in de beeldvorming.

Systematisch onderzoek naar aard en gebruik van literatuuropvattingen kan ons inzicht vergroten in de wijze waarop literaire werken uit heden en verleden kwaliteit en eigenheid toegekend hebben gekregen, niet alleen door het bespreekcircuit van de primaire of journalistieke kritiek in wisselwerking met de auteurs zelf, maar evenzeer door de vormen van literatuurbeschouwing in

tijdschriften, in academische verhandelingen (ook in de vorm van commentaren), in hofkringen en salons en, vanaf de 19e eeuw in de universitaire literatuurgeschiedschrijving. Maar conform de definitie van het literaire veld, als geheel van literaire instituties in onderlinge interactie, kan dergelijk onderzoek niet beperkt blijven tot de zojuist geschetste activiteiten van de institutie literatuurkritiek. Immers, die activiteiten zijn onlosmakelijk verbonden met het bestaan van instellingen als literaire uitgeverijen, distributie-instanties en het literatuuronderwijs.

Evenals andere kunst bestaat literatuur uit meer dan een verzameling materiële objekten. Kunst is niet denkbaar zonder de activiteit waarmee kunstwerken van elkaar onderscheiden worden, namelijk de benoeming van de bijzondere waarde van elk kunstwerk. Zonder tussenkomst van de literatuurbeschouwing, dat wil zeggen van commentatoren die zich publiekelijk uitspreken over de artistieke kwaliteit van een boek, is er wel een boek, maar nog geen literatuur. Het boek kan ooit nog literatuur worden, net zo goed als een literair boek deze status kan verliezen. Het zijn echter in de eerste plaats de activiteiten van literatuurbeschouwers die dit bepalen.

Rondom het boek als fysiek object ontstaat een schil van commentaren en deze schil leidt een eigen leven. De lezer die met een boek in aanraking komt, ontkomt nauwelijks aan de commentaren over het boek, bijvoorbeeld in de vorm van adviezen van kennissen, flapteksten, recensies, uittrekselboeken of passages in literatuurgeschiedenissen. Zonder dat zij het boek gelezen hebben, beschikken lezers al over een beeld van de kwaliteit van het boek en de auteur ervan. Het beeld is zelf een sociale realiteit geworden: het is via een circuit van informatiekanalen gemeengoed geworden in die maatschappelijke sectoren waar belang wordt gehecht aan literatuur.

Anders dan de reclame en promotionele activiteiten voor produkten buiten de kunst, is de publiciteit over literatuur niet uitsluitend in handen van de organisatie die het produkt op de markt brengt. De beeldvorming over de kwaliteit van boeken en auteurs vindt plaats in speciaal daartoe bestemde organen: de literaire rubrieken in dag- en weekbladen, de literaire en vakwetenschappelijke tijdschriften, de jury's voor literaire prijzen, enzovoort. Deze activiteiten zijn niet alleen gericht op het publiek voor literatuur, maar ook op de producenten zelf: de auteurs, de uitgevers en collega-critici. De literatuurbeschouwing, als we daaronder het publiceren van uitspraken over de artistieke kwaliteit van teksten verstaan, heeft zijn eigen organen, instrumenten, beoefenaars en regels.

> Andere gevallen van beeldvorming betreffen de visie die in een bepaalde periode door auteurs, commentatoren, geleerden en andere tijdgenoten wordt ontwikkeld op vroegere perioden. Dit gebeurde mede in het licht (en soms ter profilering) van een specifieke literatuuropvatting en met een zelfbewuste overtuiging over wat men beschouwde als de verworvenheden van de eigen tijd.
> Het beeld dat een maatschappij in een gegeven periode huldigt omtrent erfgoed en/of recent aanbod kan met vrucht worden bestudeerd in de zogenaamde periode van de late oudheid, wanneer heidendom en Christendom botsen en versmelten, verwerpen en accepteren wat ‘in litteris’ wordt bewaard en/of geproduceerd. De literatuuropvattingen uit die woelige

periode zullen zowel gereconstrueerd moeten worden als institutioneel benaderd (invloed van kerk, hof, school, lezerspubliek enzovoort).
Het idee ‘middeleeuwen’ is op de grens van 16e en 17e eeuw uitgevonden door een aantal geleerden die van mening waren dat de klassieke beschaving een absolute norm was en dat die norm sinds circa 1500 opnieuw gerespecteerd en gehaald werd. De periode daartussen was in hun ogen een diep dal, een tussentijd: middel-eeuwen. De norm waar het idee middeleeuwen uit ontstond had met het mensbeeld te maken, maar ook met een literatuuropvatting. Latijn was in de middeleeuwen de taal van wetenschap en cultuur, maar dat Latijn was een levende taal. Men maakte wel gebruik van klassieke auteurs, maar paste die op allerlei punten aan de eigen behoefte aan. Vanaf 1500 gaat men het Latijn historisch benaderen. Correct Latijn is het Latijn van Cicero, afwijkingen daarvan worden gezien als fouten. Er ontstaat dus een classicistische norm.
Ironisch genoeg worden de middeleeuwen als positief tijdvak ontdekt in de romantiek, die zich juist afzet tegen een classicistische kunst- en literatuuropvatting. Overigens laat men het middeleeuws Latijn dan liggen. Men vindt de eigen idealen, zoals natuurlijkheid, frisheid en naïveteit, terug in de volkstalige teksten uit de

middeleeuwen. Die zouden uit de pure, nog niet door regels en voorschriften geketende, volksziel zijn ontsproten en naar die directe inspiratie wilde men terug. Dat veel van die teksten verbonden waren met de Latijnse traditie en helemaal niet zo volks van oorsprong, was iets wat men niet kon (of wilde) zien.
Het is duidelijk dat in beide laatstgenoemde gevallen het beeld van de middeleeuwen een constructie is die dient als tegen- of voor-beeld voor een eigentijdse norm.
Al omstreeks 1700 wordt die classicistische norm in de 'Querelle des Anciens et des Modernes' aangevochten; voor het gebod van de navolging der Ouden komt geleidelijk het (circulaire) principe van de 'goede smaak' in de plaats. Aanvankelijk trachten Perrault en andere vroege verdedigers van het 'moderne' standpunt de superioriteit van de Modernen boven de Ouden te staven door te verwijzen naar contemporaine auteurs, die zelf veeleer geneigd waren zich tot de partij van de 'Anciens' te rekenen. De eerste literatuurgeschiedschrijvers zullen, nauwelijks een eeuw later als 'universitaire beeldvormers', hun keuzes en waarde-oordelen rechtvaardigen met een beroep op voornoemd principe van de goede smaak.
Het proces van beeldvorming ten aanzien van de receptie van antieke, klassieke literatuur is bijzonder spannend in het breukvlak tussen klassicisme en romantiek, bijvoorbeeld in de opvattingen over poëzie (meer speciaal *lyriek*) naar aanleiding van de interpretatie en waardering van twee soorten antieke 'lyriek' (de oden van Pindarus en de oden van Horatius) in de periode 1750-1850. De verschuiving van retorisch-pragmatische benadering naar expressieve benadering zal zich ongetwijfeld weerspiegelen in de leesgeschiedenis van deze twee antieke dichters.
Een belangrijke rol in de beeldvorming over auteurs en hun werk is al eeuwen weggelegd voor de (literaire) tijdschriften. Tegenwoordig vormen zij vermoedelijk de voornaamste context waarbinnen de producenten (auteurs, critici, uitgevers en redacteuren) met elkaar communiceren; bovendien kunnen in deze zogeheten 'kweekplaatsen voor talent' nieuwe auteurs publiceren zonder het economische risico dat publikatie in boekvorm met zich meebrengt. Ook de spectaculaire opkomst van de roman in Engeland in de 18e eeuw kan niet los worden gezien van de wisselwerking tussen de broedplaats die 'Grub Street' vormde en de talloze nieuwe recensietijdschriften.

Publiceren mag een noodzakelijke voorwaarde zijn voor het schrijverschap, het vormt niet het volledige doel van de literaire auteur of criticus. Daarnaast streeft de literator naar erkenning: erkenning van zijn kwaliteiten als literair auteur of als deskundige die in staat is de hoedanigheid en waarde van (nieuw) werk te beoordelen. Naar aanleiding hiervan spraken we in § 2 al van de *symbolische produktie van literatuur*.

Het aanleggen van onderscheidingen neemt bij de beoordeling van literatuur een centrale plaats in. Absolute of eenduidige criteria ontbreken. De begrippen en criteria die worden aangelegd ontberen die eenduidigheid. De waarde van een tekst wordt

een relatieve zaak, ze hangt samen met de waarde die aan andere teksten wordt en werd toegekend. De literaire oriëntatie van een auteur, de voorbeelden waarop hij zich beroept, kunnen een belangrijke overweging vormen in de toekenning van kwaliteit en waarde aan diens werk. Een kwalificatie die op het ene moment een positieve connotatie met zich draagt kan echter op een ander moment of in het betoog van een andere deskundige negatief beoordeeld worden. In het geval van debutanten kan de naam van de uitgeverij waar het debuut verschijnt als belangrijke indicator fungeren voor de aandacht die de debutant ten deel valt in de kritiek. Kennis van de auteurs die in de fondslijst figureren, kennis derhalve van de reputatie van de betreffende uitgeverij, reduceert de onzekerheid van een criticus of de debutant wel een bespreking waard is. Onzekerheid over de kenmerken die aan het werk van een auteur zullen worden toegekend, kan een criticus reduceren door rekening te houden met uitspraken van collega's. De test of een boekbespreking goed is, berust niet zozeer op een controle van de uitspraken aan de hand van de tekst, maar op een overeenkomst of vergelijkbaarheid met uitspraken van gewaardeerde - en gereputeerde - collega's.

De beeldvorming over literaire werken wordt gekenmerkt door *orkestratie*: de uitspraken en oordelen van verschillende literatuurbeschouwers over het werk van dezelfde auteur hebben in de loop van de tijd de neiging steeds meer op elkaar te gaan lijken. Uit geschiedenissen van de receptie van het werk van een auteur blijkt dat critici in de loop van de tijd teruggrijpen op

eerdere kritieken en op uitspraken van de auteur zelf (vgl. Van Rees 1985; Ritchie 1988; Rodden 1989). Binnen de ideologie van de auteur als schepper, wordt de auteur in staat geacht om de achterliggende motieven, intenties en betekenissen van het eigen werk te kunnen doorgronden of althans te kunnen controleren. De inbreng van auteurs zelf in de beeldvorming mag derhalve niet onderschat worden. Hun bijval voor uitspraken en stellingnames van critici heeft een niet te verwaarlozen betekenis voor het gelijk ofwel de reputatie van de criticus.

4. Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

Het wetenschappelijk belang van het aandachtsgebied is gelegen in de integratie van de reconstructie-benadering in de institutionele aanpak. In het voorafgaande is gebleken dat beeldvorming een belangrijke component is binnen het literaire bedrijf. Beeldvorming is niet arbitrair: ze is gebaseerd op intersubjectief waarneembare processen en relaties in het literaire veld.

> Het onderzoek van De Nooij *Richtingen en Lichtingen. Literaire classificaties, netwerken, instituties* (1993) suggereert dat alle partijen scherpe observaties doen over wat er feitelijk gebeurt. Maar die observaties worden geformuleerd en gehanteerd in het kader van literatuuropvattingen. Er vindt een intensieve vorm van classeren plaats, onder meer door de benoeming van thematische en formele overeenkomsten tussen auteurs. De feitelijke basis voor dat proces van classificeren is echter aanwezig: die auteurs groeperen zich bij tijdschriften en uitgeverijen; ze trekken ook met elkaar op; ze maken een bloemlezing waarin ze gezamenlijk figureren; ze geven zelf te kennen dat bepaalde auteurs als voorbeeld gelden.

In die lijn is het ook een correcte observatie dat weinig werken de eeuwen trotseren, en dat van het literaire aanbod na ongeveer vijf jaar het merendeel van de literaire produkten van de markt is verdwenen. Daarbij komt dat auteurs zich sterk van elkaar onderscheiden in de mate waarin ze produktiviteit aan de dag leggen.

Meer specifiek is het wetenschappelijk belang van het aandachtsgebied gelegen in het opwerpen van de vraag waarom concrete observaties in termen van bepaalde literatuuropvattingen beschreven en verwerkt moeten worden. Nodig is een goed inzicht in wat zich in verschillende tijden afspeelt in het literaire bedrijf: op welke auteurs men zich concentreert, welke literaturen van groot belang worden geacht, waarom aan literatuur bepaalde functies worden toegekend, waarom, hoe en onder invloed waarvan die veranderen, waarom bepaalde genres op een gegeven moment als maatgevend gelden en de wijze waarop de verschillende instituties (uitgeverij, literaire kritiek, genootschap, onderwijs) hierin een rol spelen. Er moet veel werk worden verricht om die feitelijke basis, die materiële en symbolische kant van de produktie van literatuur, bloot te leggen.

Voorts is een wetenschappelijk belang dat literatuuropvattingen een cruciale rol vervullen in de constitutie van het nationale literaire erfgoed. Dit betreft de bepaling van de auteurs die als maatgevend gelden om de eigentijdse produktie aan af te meten. Het betreft de auteurs die een criticus in zijn bagage moet hebben; of ook auteurs

die voor de maker van een literatuurgeschiedenis, bestemd voor het onderwijs, fungeren als referentiepunt. Daarbij kan het gaan om zowel binnenlandse als buitenlandse auteurs. De totstandkoming van die nationale traditie is ook aan te duiden als een proces van beeldvorming. De keuzes die gedaan worden (bijvoorbeeld blijkend uit de activiteiten van uitgeverijen of uit de literair-kritische selectie) moeten uiteindelijk gelegitimeerd worden. Critici zijn genoodzaakt de toepasbaarheid van de labels voor clusters van auteurs te legitimeren. Deze legitimering vindt plaats in termen van een literatuuropvatting.

Met de keuze van auteurs is een bepaald soort werk in het geding. De veronderstelling lijkt ons aannemelijk dat vanaf ongeveer het begin van de negentiende eeuw literatuuropvattingen een

essentiële rol vervullen om nieuwe auteurs binnen een *nationale* traditie te situeren. Een relevante vraag is hoe sterk internationale oriëntaties een rol spelen bij de totstandkoming ervan. De essayistische begeleiding van de Vijftigers in hun beginjaren legt expliciet parallellen met buitenlandse schrijvers, die ten dele zijn aangereikt door de Vijftigers zelf. Wanneer de dichters van Vijftig gevestigd zijn, blijft de internationale inkadering achterwege. In oudere literaire periodes is de internationale inbedding veel stabieler: er was bij schrijvers en beschouwers een grotere mate van gelijkgerichtheid op dezelfde voorbeelden en conventies (vgl. bijvoorbeeld het Petrarkisme). Het verschil tussen vroeger en nu laat zich echter niet louter reduceren tot de bewering dat literatuur vroeger 'internationaler' was. Ook de hedendaagse literatuur is internationaal georienteerd, maar doordat de keuzemogelijkheden uit te volgen modellen zeer groot zijn, is er van enige gelijkgerichte oriëntatie geen sprake meer. Wel lijkt in het algemeen de stelling plausibel dat literatuuropvattingen worden gebruikt om al dan niet in contrast met de internationale literatuur nationale identiteit te constitueren. Het bestaande erfgoed kan daarbij gezien worden als het produkt van een voortdurend (r)evaluatie-proces.

Wellicht levert dit laatste tevens een indicatie voor het maatschappelijk belang van het aandachtsgebied. De sociaal-economische en politieke ontwikkelingen in Europees verband alsmede de toenemende aandacht voor buitenlandse vertaalde literatuur in het Nederlandse boekenaanbod werpen de vraag op hoe de nationale literatuur in eigen land en in andere landen brede acceptatie kan vinden. Gegeven het feit dat de acceptatie op langere termijn van nieuwe literatuur op nationaal niveau plaats vindt door het 'literatuuropvattelijk' te begeleiden en in een traditie te plaatsen, rijst onder meer de vraag hoe de acceptatie van Nederlandse auteurs in relatie tot het aanbod van vertaalde buitenlandse werken verloopt en omgekeerd hoe Nederlandse auteurs toegang krijgen tot de buitenlandse boekenmarkt.

5. Domein van toepassing

De claim van de institutionele benadering is dat ze op alle periodes van toepassing is. Nu is binnen de historische-letterkundestudie de laatste decennia een toenemende aandacht voor de (cultuur-)historische en ook wel sociale context merkbaar; ook voor latere periodes is de aandacht voor het functioneren van literatuur in instituties als genootschappen en de relatie met het maecenaat groeiend, zodat een stimulerende aanscherping van deze thematiek zeker in vruchtbare bodem kan vallen. Voor het historisch-letterkundig onderzoek ligt het in de rede te verwachten dat van het aandachtsgebied een stimulans zal uitgaan om ook op dit terrein naar een verdergaande toepassing van de institutionele benadering te streven en tot een synergisch samengaan van institutionele en reconstructiebenadering te komen.

Ook op bepaalde terreinen van de vreemde-talenstudie wordt belangwekkend onderzoek verricht naar literatuuropvattingen in institutionele kaders (te denken valt bijvoorbeeld aan de bloeiende aandacht voor commentaren (op oudere, klassieke en middeleeuwse, teksten in de 16e en 17e eeuw in de Europese taalgebieden en in het (neo)latijn, alsmede de tekstedities van Spenser, Shakespeare en anderen die in Engeland in de 18e eeuw ontstaan). Maar ook hier geldt dat een striktere integrerende toepassing van de institutionele benadering heilzaam zou kunnen werken.

6. Organisatorische kwesties

De opstellers van het voorstel voor het nieuwe aandachtsgebied, G.J. Dorleijn en C.J. van Rees, fungeren als coördinatoren. Ze worden in die functie begeleid door een door het bestuur van de Stichting Literatuurwetenschap ingestelde stuurgroep, bestaande uit prof. dr. E. Ibsch (ALW, voorzitter), prof. dr. P.H. Schrijvers (klassieke talen), dr. P.W.M. Wackers (mediaevistiek), prof. dr. M. Spies (Nederlands/renaissance), prof.dr. P. de Voogd (anglistiek, i.h.b. de 18e eeuw), dr. L.H. Hoek (romanistiek, i.h.b. de 19e en 20e eeuw).

De coördinatoren komt een speciale verantwoordelijkheid toe voor de invulling van het aandachtsgebied met specifieke projecten. De meest wezenlijke taak van de stuurgroep is erop toe te zien dat de doelstelling van het aandachtsgebied gerealiseerd wordt.

De coördinatoren maken telkenmale een concept-jaaragenda. Op deze agenda staan uitgewerkte onderzoeksprojecten met een specificatie van hun personele inzet (oio's of post-docs). Over deze concept-jaaragenda wordt intensief overleg gevoerd tussen de stuurgroep en de coördinatoren. De stuurgroep ziet erop toe dat de voorgestelde onderzoeksprojecten voldoende breedte en gevarieerdheid vertonen wat betreft de probleemstelling en de discipline die zij omvatten. De stuurgroep adviseert de coördinatoren en doet hun voorstellen toekomen met betrekking tot de concrete invulling van de onderzoeksprojecten. Ook schenkt zij bijzondere aandacht aan de inbedding van een project binnen bestaande VF-programma's en/of segmenten van onderzoekscholen. De stuurgroep fungeert tevens als vraagbaak of intermediair voor het benaderen van collega's die de dagelijkse leiding en/of uitvoering van een project op zich kunnen nemen. Nadat de jaaragenda door de stuurgroep gefiatteerd is, wordt deze in het bestuur besproken. Het bestuur beslist of de ingediende jaaragenda wordt uitgevoerd.

Om begrotingstechnische redenen wordt ernaar gestreefd het tijdschema min of meer parallel te laten lopen met de jaarlijkse subsidieronde.

In de voorgaande paragrafen zijn onderzoeksproblemen aangegeven; deze zullen worden uitgewerkt in voorstellen voor onderzoeks(deel)projecten.

Deze onderzoekvoorstellen zullen worden beoordeeld volgens de in de Stichting Literatuurwetenschap-richtlijnen aangegeven procedure en aan de hand van de in deze richtlijnen genoemde beoordelingscriteria. Er zijn twee randvoorwaarden voor de formulering van onderzoekvoorstellen:

1. Een voorstel dient een goede beschrijving te bevatten van de instanties en personen die het ontwikkelen van literatuuropvattingen en het gebruik ervan bepalen.
2. De interactie russen die instanties en personen dient in de beschrijving aan de orde te komen. Hiermee wordt gerefereerd naar de gewenste integratie van de reconstructie- en de institutionele benadering.

De coördinatoren zullen in samenspraak met de stuurgroep seminars organiseren waarop over het onderzoek wordt gerapporteerd en waarop nieuw onderzoek binnen de hier uitgezette lijnen wordt aangekaart. Op uitnodiging zullen terzake kundige onderzoekers in den lande bij het opzetten en uitvoeren van nieuw onderzoek worden betrokken.

Voorts adviseren stuurgroep en coördinatoren het stichtingsbestuur inzake prioriteitsstelling van subsidiabele onderzoekprojecten op het terrein van het aandachtsgebied.

Coördinatoren en stuurgroep worden tenslotte belast met de periodieke rapportage aan het bestuur over de voortgang van het onderzoek binnen het aandachtsgebied.

7. Projectfasering

Er wordt gerekend met een ruimte van drie fte per jaar (een mix van oio's en postdocs) voor een periode van vijf jaar: 1994 tot en met 1998.

1994 3 fte (1 postdoc 2 oio's)	project 1
	project 2
	project 3
1995 3 fte (1 postdoc 2 oio's)	project 4
	project 5
	project 6
1996 3 fte (1 postdoc 2 oio's)	project 7
	project 8
	project 9
1997 3 fte (1 postdoc 2 oio's)	project 10
	project 11
	project 12
1998 2 fte (2 postdoc's)	project 13
	project 14

8. Literatuurlijst

Abrams, M.H., 1953.
The mirror and the lamp. Romantic theory and the critical tradition.
London/Oxford/New York: Oxford University Press.
Abrams, M.H., 1974.
Theories of Poetry. In: Alex Preminger, F.J. Warnke & O.B. Hardison, eds., *Princeton encyclopedia of poetry and poetics*, 639-649. Princeton, NJ: Princeton University Press.
Akker, W.J. van den, 1985.
Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs versexterne poetica.
Utrecht/Antwerpen: Veen, uitgevers.
Bourdieu, P., 1971.
Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber. *Archives Européennes de Sociologie* 12: 3-21.
Bourdieu, P., 1977.
La production de la croyance. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 13: 3-43. (Engelse vertaling in Bourdieu 1993.)
Bourdieu, Pierre, [1979] 1984.
Distinction: A social critique of the judgement of taste. Trans. Richard Nice.
Cambridge, MA: Harvard University Press.
Bourdieu, Pierre, 1980.
Questions de sociologie. Parijs: Minuit.
Bourdieu, P., 1983.
The field of cultural production or the economic world reversed. *Poetics* 12: 311-355.
Bourdieu, Pierre, 1992
Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire. Parijs: Seuil
Bourdieu, Pierre, 1993.
The field of cultural production. Essays on art and literature. Cambridge: Polity Press.
Boven, E.M.A. van, 1992
Een hoofdstuk apart. 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek 1898-1930.
Amsterdam: Sara/Van Gennep.
Clerck, K. de, 1969
Uit het leven van P.C. Boutens. 2e, herziene druk. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
Curtius, E.R., 1948
Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter. Bern/München: Francke Verlag.
Dorleijn, G.J., 1993
'11 mei 1925: J.H. Leopold wordt zestig. Leopolds invloed op de moderne poëzie'. In: Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.). *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers, p. 630-635.
Endt, E. (red.), 1986
Herman Gorter documentatie 1864-1897. Tweede, zeer vermeerderde druk.
Amsterdam: G.A. van Oorschot.

Fokkema, R.L.K., 1979
Het komplot der Vijftigers. Een literair-historische documentaire. Amsterdam: De bezige bij.
Glas, F. de, 1989
Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en Ontwikkeling/De Arbeiderspers voor 1940. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
Hofstee, W.K.B., 1980.
De empirische discussie. Theorie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Meppel/Amsterdam: Boom.
Jager, G.Th.A. de, 1992.
Argumenten voor canonisering. De Vijftigers in de dag- en weekbladkritiek 1949-1959. [Utrecht: eigen beheer].
Kennedy, George A., 1989.
The Cambridge history of literary criticism. Vol. 1: Classical criticism. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
Miner, E., 1990
Comparative poetics. An intercultural essay on theories of literature. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
Minnis, A.J., 1984.
Medieval theory of authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages. London: Scolar Press
Minnis, A.J., A.B. Scott en D. Wallace, eds., 1988.
Medieval literary theory and criticism. c.1100-c.1375. The Commentary-Tradition. Oxford: Clarendon.
Munnichs, M. en C.J. van Rees, 1986.
De Cultuursociologie van Pierre Bourdieu. Enkele kanttekeningen bij *La Distinction* van Bourdieu. *TTT-Interdisciplinair Tijdschrift voor Taal- en Tekstwetenschap*, 317-337.
Nooij, W. de, 1993.
Richtingen & Lichtingen: Literaire classificaties, netwerken, instituties. Dissertatie, Katholieke Universiteit Brabant.
Oversteegen, J.J., 1969
Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
Oversteegen, J.J., 1982.
Beperkingen. Methodologische recepten en andere vooronderstellingen en vooroordelen in de moderne literatuurwetenschap. Utrecht: Hes uitgevers.
Rees, C.J. van, 1983.
How a literary work becomes a masterpiece: on the threefold selection practised by literary criticism. *Poetics* 12: 397-417.
Rees, C.J. van, 1985.
Consensusvorming in de literatuurkritiek. In: H. Verdaasdonk, red., *De regels van de smaak*, 59-85. Amsterdam: Joost Nijssen.
Rees, C.J. van, 1986.
Literary theory and criticism. Conceptions of literature and their application. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.

Rees, C.J. van, H. Verdaasdonk. P. Bourdieu en S.J. Schmidt, 1991.
Panel discussion on the structure of the literary field. In: E. Ibsch, D.Schram and G.Steen (eds.), *Empirical Studies in literature. Proceedings of the Second IGEL-conference* (Amsterdam, 1989). Amsterdam-Atlanta GA, Rodopi, 427-444.
Ritchie, Harry, 1988.
Success stories: Literature and the media in England, 1950-1959. London/Boston: Faber and Faber.
Rodden, John, 1989.
The politics of literary reputation: The making and claiming of 'St. George' Orwell. New York: Oxford University Press.
Rogers, P., 1972.
Grub Street: studies in a subculture. Londen:
Sötemann, A.L., 1985
Over poetica en poëzie. Een bundel beschouwingen. Groningen: Wolters-Noordhoff.
Schmidt, S.J., 1989.
Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur in 18. Jahrhundert. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
Tilborghs, D.J., 1991.
Publishing literature and romance: an inquiry into Bourdieu's thesis on differences in characteristics of producers of cultural goods. In: E. Ibsch, D.Schram and G.Steen (eds.), *Empirical Studies in literature*. Proceedings of the Second IGEL-conference (Amsterdam, 1989). Amsterdam-Atlanta GA, Rodopi, 223-229.
Verdaasdonk, H., 1982.
Conceptions of literature as frames? *Poetics* 11, 87-104.
Verdaasdonk, H., 1983.
Social and economic factors in the attribution of literary quality. *Poetics* 12, 383-395.
Verdaasdonk, H., 1987
Effects of acquired readership and reviewers' attention on the sales of new literary works. *Poetics* 6, 237-253.
Viala, A., 1985.
Naissance de l'écrivain. Sociologie de la littérature à l'âge classique. Parijs: Minuit.
Vriend, G. de, 1986.
'De poëzie van Vijftig'. In: Bork, G.J. van en N. Laan, 1986, p. 253-262.
Watering, C.W. van de, 1985a, 1985b en 1986.
'De vroege poëticale opvattingen van Gerrit Kouwenaar; I, II, III'. In: *De nieuwe taalgids* 78, 431-446, 513-522 en 79, 57-73.
Wellek, R., 1955 en vlgg.
A history of modern criticism 1750-1950. Cambridge/London/New York/New Rochelle/Melbourne/Sydney: Cambridge University Press. 7 dln.